

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XV: 2017

Nr 20 (517)

Data odczytu: 10.05.2017 r.

Data wydania: 10.05.2017 r.

=====

1065. spotkanie

Marek Szajerka

Datacja przywileju lokacyjnego Grudziądza z 2 poł. XIII w. wg kalendarza rzymskiego

20 lat temu, na sesji naukowej *Grudziądz miastem Chrystiana*, w referacie pt.: *Pamięć i tradycja o Biskupie Chrystianie w Grudziądzu* podjąłem też kwestię odczytu dokładnej daty lokacji Grudziądza w krzyżackim dokumencie z lat dziewięćdziesiątych XIII w.

Uważam, że temat jest aktualny i warto go przypomnieć. Wówczas kwestię datacji ująłem w przypisie¹. W obecnym *Biuletynie KMDG* powieliłam ten przypis w formie odrębnego artykułu.

Kwestia datacji jest, jak powszechnie wiadomo, sprawa podstawową w przypadku odtwarzania obrazu przeszłości. Faktografię dotyczącą dziejów Grudziądza w dużej mierze ustalił X. Froelich w XIX w. Niektóre dokumenty średniowieczne datowane były wg kalendarza rzymskiego. Jest to kalendarz księżycowy (lunarny). Obecnie natomiast daty podawane są wg kalendarza słonecznego (solarnego). X. Froelich powielał odczyty dat, dokonane przez wcześniejszych wydawców źródeł historycznych. W XVII-XVIII w. zanikła umiejętność dokładnego odczytu pełnego kalendarza rzymskiego. Obecnie są widoczne różnice w odczycie kalendarza rzymskiego przez historyków starożytności i średniowiecza. Badacze średniowiecza wyrywkowo korzystają z tablicy kalendarzowej².

¹ M. Szajerka, *Pamięć i tradycja o biskupie chrystianie w Grudziądzu*, w: *Grudziądz miastem Chrystiana*. Materiały posesyjne, Grudziądz 1998, przyp. 29, s. 87.

² Zob. *Vademecum historyka Starożytnej Grecji i Rzymu*. Pod red. Ewy Wipszyckiej. PWN Warszawa 1985, s. 313-315; Oktawiusz Jurewicz, Lidia Winniczuk, Janina Żulawska, *Język łaciński. Podręcznik dla lektorów szkół wyższych*. PWN 1978, s. 251-253.

Xaver Froelich i jemu współcześni badacze przyjęli następującą zasadę, iż podana liczba kalend każe je odjąć od pierwszego dnia danego miesiąca. W ten sposób została ustalona data nadania przywileju lokacyjnego dla Grudziądza. Badacz ten zanotował: *Nadano w Lipieńku po narodzeniu Chrystusa MCCXC prime XIV kalendy lipca, co znaczy 1291, 14 dni przed kalendarzem (pierwszego dnia) miesiąca lipca, więc 18 czerwca*³. Natomiast zgodnie z tabelą kalendarza rzymskiego, tak jakby odczytali ją historycy starożytności, odczyt daty jest następujący:

- rok zapisany cyframi rzymskimi: **MCCXC**, czyli 1290,
- data dzienna: **prime XIV Kalendas Julii**, czyli przed 19 lipca, to jest 18.

W przypadku *prime* odnosi się do określenia daty dziennej i nie pełni funkcji liczebnika porządkowego. Nie byłoby żadnych wątpliwości w przypadku daty rocznej przy zapisie : **MCCXCI**, czyli 1291. Można przyjąć, że średniowiecznemu skrybie przy zapisie daty rocznej łatwiej było gęsim piórem na pergaminie dodać pionową kreskę, aniżeli kaligrafować słowo *prime*.

W konkluzji datą prawidłową wystawienia przywileju lokacyjnego dla Grudziądza jest: **18 lipca 1290 r.**⁴

Analogiczna sytuacja jest z datą przeniesienia stolicy biskupiej z Grudziądza do Kwidzyna. Wydarzenie to miało miejsce *undecimo Kal. Januarii*. Jedenaste kalendy stycznia przypadają 22 tego miesiąca. Xaver Froelich za pomocą metody cofania wg liczby kalend od pierwszego dnia miesiąca doszedł tu do grudnia roku wcześniejszego. W ten sposób powstała data 22 grudnia 1255 r. Prawidłowa data to 22 stycznia 1256 r.

Również i w ten sposób powstała u niego data wystawienia przywileju chełmińskiego, jako z grudnia 1232 r.⁵ Zapis w dokumencie jest następujący: *millesimo ducentesimo tricesimo tercio, quito Kalendas Januarii*⁶. Piąte kalendy stycznia przypadają 28 tego miesiąca. Poprawna data to 28 stycznia 1233 r.

W tym przypadku K. Zielińska-Melkowska, dokonując krytyki źródłowej, poprawiła zgodnie ze stanem faktycznym datę roczną w porównaniu do tej używanej przez X. Froelicha, ale zachowała jego dzienną. Stąd powstała kolejna wyimagi-

³ Oryginał w j. niem. zob: X. Froelich, *Geschichte des Graudenzzer Kreißes*, [Bd. I], Graudenz, 1868, s. 92. Tłum. na j. pol. zob. Xaver Froelich, *Geschichte des Graudenzzer Kreises [Historia powiatu grudziądzkiego]*, Graudenz 1868 [fragment]. Tłumaczenie z oryginału niemieckiego Adam Wolnikowski. Rękopis tłumaczenia polskiego pośmiertnie przygotował w formie drukowanej Marek Szajerski. Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu. Grudziądz 2009, s. 92.

⁴ Pod koniec lat 90. XX w. odbyła się konferencja metodyczna dla nauczycieli grudziądzkich w Centrum Kształcenia Ustawicznego, zorganizowana przez doradcę metodycznego nauczycieli historii Marzenę Remiś. Gościem była prof. Ewa Wipszycka, historyk starożytności z Uniwersytetu Warszawskiego. Pani Profesor nie miała zastrzeżeń co do poprawności odczytania przez mnie daty MCCXC prime XIV Kalendas Julii. Było to już po opublikowaniu wspomnianego referatu w 1998 r.

⁵ X. Froelich, op. cit. s. 7-13.

⁶ Zob. Krystyna Zielińska-Melkowska, *Przywilej chełmiński 1233 i 1251*, Toruń 1986, s. 48 podaje datę 28 grudnia 1233.

nowana data 28 grudnia 1233 r. Podobnie sprawa wygląda z datą odnowienia przywileju chelmińskiego. X. Froelich podał datę 1 października 1251 r. Zapis łaciński brzmi: *millesimo ducentesimo quinquagesimo primo Kalendas octabris*. W tym przypadku *primo*, tak jak w dokumencie lokacyjnym dla Grudziądza pełni rolę przysłówka (początkowo, najpierw, na początku. Odczytana data wg kalendarza rzymskiego: 30 września 1250 r. W ten sposób mediewiści nadal odczytują daty ze średniowiecza⁷.

J. Szymański napisał:

Kalendarz rzymski miał pewne dni stałe, mianowicie kalendy, które przypadały na 1 dzień każdego miesiąca, [...]. Chcąc przeliczyć kalendy na nasz sposób liczenia dni, musimy do 30,31 lub 28 (liczba dni w miesiącu) dodać 2 i odejmować konkretną kalendę (np. IX kalendy grudniowe: 30 + 2 - 9 = 23 listopada.

*Kalendarz rzymski w Polsce stosowany był w XI i XII w. w kronikach i rocznikach, od połowy XIII w. lub początków XIV w. zaś w kancelariach, przy czym nie zanikł, a w XVI w. nawet przeżywał pewien renesans. Niesie on ze sobą wiele komplikacji, gdyż łatwo było pomyłki. Stąd należy dążyć do kontrolowania tego kalendarza za pomocą innych danych chronologicznych.*⁸

W artykule tym przytoczony został przykład daty przeniesienia siedziby biskupa pomezańskiego Ernesta z Grudziądza do Kwidzyna na przełomie 1255/1256 r. Ten fakt wiele osób podważa. M.in. kilka lat temu list protestacyjny w tej kwestii wysłał do Zarządu Koła Miłośników Dziejów Grudziądza Jacek Olszewski.

Przy okazji poruszenia kwestii datacji w oparciu o kalendarz rzymski warto spojrzeć na ten dokument i te z 1250 r. pod kątem miejsca sporządzenia dokumentów. W XXIV Tomie Rocznika Grudziądzkiego archeolog Marcin Wiewióra podjął kwestię lokalizacji tzw. Domu Komtura na Zamku Wysokim⁹.

Wielokrotnie wyrażałem się krytycznie, co do przedstawionego przez archeologów toruńskich pod kierunkiem M. Wiewióry rozplanowania Zamku Wysokiego, będącego powieleniem nierzetelnego planu Hansa Jacobiego, z okresu II wojny światowej.

Jednak w przypadku kwerendy archiwalnej odnośnie tzw. Domu Komtura warto rozwinąć ten wątek badawczy. Dokumenty z 1250 r., wystawione w Grudziądzu wskazują, że w okresie przedkrzyżackim ten element zamku nazywał się *Christburg*. W badaniach naukowych nie bierze się pod uwagę faktu, że ta nazwa została zawłaszczona dla Dzierzgonia (niem. Christburg) przez niemieckich wydawców źródeł historycznych w latach 40-60. XVIII w.¹⁰ Wtedy jeszcze nie było Dzierzgonia. Dzierzgoń został lokowany w 1288 r.¹¹ Jest to podobna sytuacja, jak

⁷ Zob. Józef Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 135.

⁸ Tamże, s. 135.

⁹ M. Wiewióra, *Stan badań archeologiczno-architektonicznych nad zamkiem krzyżackim w Grudziądzu*, w: *Rocznik Grudziądzki*, T. 24: 2016, s. 55-56.

¹⁰ *Codex Pomeraniae Unicinorumque Terrarum Diplomaticus* [...] Fredricha von Dregera został wydany po jego śmierci w 1768 r.

¹¹ Zob. Mieczysław Haftka, *Zamki krzyżackie w Polsce. Szkice z dziejów*, Malbork – Płock 1999, s. 75.

z falsyfikatem mogileńskim, rzekomo z 1065 r. Niesłusznie w XIX w. ulokowano w nim Grudziądz a przecież Grudziądz nie jest obok Nasielska i Sierpca. Dopiero w zasadzie w XXI w. odcięto się od tej błędnej interpretacji i uznaje się, że kwestia dotyczy Gruduska na Mazowszu. W błąd wprowadził wydawca dokumentów M. Perelbach, w 1876 r.¹²

Obliczenie dni miesiąca było dość skomplikowane, gdyż Rzymianie w swoim kalendarzu ustalili trzy dni w miesiącu rozłożone nierównomiernie. Miesiące podzielono na tygodnie licząc dni od 1. dnia miesiąca — *Kalendae* — *Kalendy* (*Kal.*)
 dzień 5 lub 7 — *Nonae* — *Nony* (*Non.*)
 dzień 13 lub 15 — *Idus*, *Iduum* — *Idy* (*Id.*)

Nony przypadły w większości miesięcy na dzień 5, a Idy — na dzień 7. W 7-mym przypadły Nony tylko w marcu, maju, lipcu i październiku i w pozostałych miesiącach na dzień 5.

Dni miesiąca według następującego kalendarza	Marzec Maj Lipiec Październik 31 dni	Styczeń Sierpień Grudzień 31 dni	Kwiecień Czerwiec Wrzesień Listopad 30 dni	Luty 28 lub 29 dni
1	Kalendae	Kalendae	Kalendae	Kalendae
2	VI	IV ante Nonas	IV ante Nonas	IV ante Nonas
3	V	III	III	III
4	IV	Pridio Nonas	Pridio Nonas	Pridio Nonas
5	III	Nonas	Nonas	Nonas
6	Pridio Nonas	VIII	VIII	VIII
7	Nonas	VII	VII	VII
8	VIII	VI	VI	VI
9	VII	V ante Idus	V ante Idus	V ante Idus
10	VI	IV	IV	IV
11	V	III	III	III
12	IV	Pridio Idus	Pridio Idus	Pridio Idus
13	III	Idus	Idus	Idus
14	Pridio Idus	XIX	XVIII	XVI
15	Idus	XVIII	XVII	XV
16	XVII	XVII	XVI	XIV
17	XVI	XVI	XV	XIII
18	XV	XV	XIV	XII
19	XIV	XIV	XIII	XI
20	XIII	XIII	XII	X
21	XII	XII	XI	IX ante Kalendas
22	XI	XI	X	IX
23	X	X	IX	VIII
24	IX	IX	VIII	VI
25	VIII	VIII	VII	V
26	VII	VII	VI	IV
27	VI	VI	V	III
28	V	V	IV	Pridio Kalendas
29	IV	IV	III	Kalendas
30	III	III	Pridio Kalendas	Idus
31	Pridio Kalendas Aprilis, Junius, Augustus, Novembris	Pridio Kalendas Februarius, Septembris, Iunius	Idus Mars, Iulius, Octobris, Decembris	Kalendas

Za identyfikacją *Christburga* w Grudziądzu przemawia też zapewne zachowany szczątkowo tympanon z Zamku Wysokiego, gdzie centralną postacią jest Chrystus Król a obok niego Matka Boska z Dzieciątkiem. Do 1945 r. była też figura nieznanego, może fundatora zamku? Tympanon jest ważną wskazówką dla pierwotnej nazwy zamku.

Obecnie nie ma widocznego silnego trendu badawczego, by weryfikować historię trzynastowiecznego Grudziądza. Moim zdaniem jest natomiast bardzo silny trend jej spływania i silnego akcentowania wydarzeń z końca XIII w., od krzyżackiego przywileju chełmińskiego z lat 1290-1291, wg tradycyjnej daty 18.06.1291 r.

Ilustracje

1. Kalendarz rzymski (źródło: L. Winniczuk, J. Żuławska, *Język łaciński. Podręcznik dla lektorów szkół wyższych*.) W tabeli zaznaczyłem XIV Kalendy Lipca.

2. Błąd M. Perelbacha

¹² Zob. M Perelbach, *Preussische Regesten*, Königsberg 1876.

1009. 14. Februar oder 9. März. Erzbischof Brun-Bonifacius wird mit 18 Genossen von den Preussen an der Grenze Preussens und Russlands erschlagen.

Thietmar VI. c. 58. Annal. Quedlinb. a. h. a. Ss. r. Pr. I. 238.

992—1025. Boleslaw I. von Polen bekriegt die Selencier, Pommern und Preussen, macht sie tributpflichtig und zwingt sie zur Bekehrung. Chron. Polon. I. c. 6. (circa 1114 verf.) Ss. rer. Pruss. I, 740. vgl. die Nachricht Adam's v. Bremen, Schol. 25, ib. S. 239.

1014—1035. Kanut der Grosse von Dänemark unterwirft unter vielen anderen Ländern auch Samland.

Suen Aggeson c. 5. Saxo Grammaticus lib. X. p. 508 Ss. r. Pr. I, 736.

1065. III. Id. Apr. 11. April. Ploczk. Boleslaw II. König von Polen schenkt dem Kloster Mogylno unter anderen Gütern ein Neuntel der Einkünfte in Gradonizch, ¹⁾ 10 Mark in Lansin²⁾ und den neunten Markt in Kulm mit dem Krüger.

Aus einem Transsumpt von 1103 (?) und 1402 in Krakau. Echt? Bielowski, Mon. Pol. I, 359. Wuttke, Städteb. d. Land. Posen. n. 1. ¹⁾ Graudenz. ²⁾ Lessen a. d. Ossa. [4

1076—1086. Kanut IV. von Dänemark besiegt vor und nach seiner Thronbesteigung mehrfach die Samländer.

Saxo Gramm. lib. XI. 565. 583. Ss. r. Pr. I, 736.

1107—1108. Winter. Boleslaw III. von Polen zieht nach Preussen, verheert das Land ohne Widerstand zu finden und kehrt mit Beute beladen zurück.

Chron. Polon. I. II. c. 42. Ss. r. Pr. I, 747.

1110—1111. Winter. Derselbe zieht über gefrorene Seen nach Preussen, verheert das Land und kehrt mit grosser Beute heim.

Chron. Pol. III. c. 24. Ss. r. Pr. I, 752.

1115. Derselbe verwüstet Preussen (zum 3. Mal).

Ann. Cracov. vetusti a. h. a. Mon. Germ. hist. XIX. p. 575.

c. 1140. II. Id. Apr. 12. Apr. Lateran. Papst Innocenz II. fordert den Bischof Heinrich von Mähren, der den Heiden¹⁾ das Kreuz predigen will, auf nach Rom zu kommen. (Fraternitatis tue.)

Aus einem Cod. in Prag. Bocek, cod. dipl. Morav. I, n. 236. Erben, Reg. Bohem. n. 227. Jaffé, Reg. Pontif. n. 5780. ¹⁾ D. s. d. Preussen vgl. n. 6. [5

3. Strona tytułowa dzieła Fr. v. Dregera z 1768 r.

4. Światowid w Parku Miejskim z zapisem daty lokacji miasta wg kalendarza rzymskiego. Kalendarium na postumencie zmieniono ok. 11 lat temu, po konsultacji z autorem tego artykułu, wówczas prezesem oddziału grudziądzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.